

Mezei Gábor: Az organikus jelenlét poétikája

Budapest: Prae Kiadó, 2024, 190 l.

ÁGOSTON Enikő Anna

ELTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, doktorjelölt

ORCID: 0009-0000-9135-2332

Mezei Gábor *Az organikus jelenlét poétikája* című könyve abból indul ki, hogy a késő modern és posztmodern irodalmi művekben a natúra és kultúra viszonyának vizsgálatakor lehetőség nyílik feltárni az irodalmi szövegek poétikai önműködését. A poétikai működés és a natúra mint két, önmagától előálló rendszer között közvetítő, illetve ezek között létesülő nyelvi folyamatokban Mezei Gábor a nyelvi képződés önműködését alapvetően a nyelv akusztikus és az írás vizuális jelenlétében tárja fel. Nem a tér leírására, hanem a megírására és a szövegek (ön)alkotó jelenlétére helyeződik tanulmánykötetének fókusza. Interpretációiban olyan elemzési szempontokat és elméleti perspektívákat mozgósít, mint az irodalmi szöveg írottága, a humán tekintet átalakulása vagy az attól való megfosztottság, a központi perspektíva hiánya, az ágencia áthelyeződése a megszólalóról a natúrára és a nyelvre, valamint a nehezen hozzáférhető terek, a közvetlenül elérhetőség lehetetlensége.

A tanulmánykötet legdominánsabb kérdésfelvetése, hogy a természetes terek hozzáférhetetlenségét hogyan viszik színre a művek, és ennek a hozzáférhetetlenségnek a feloldására milyen poétikai lehetőségek jelennek meg. A tanulmányok folyamatosan párbeszédbe lépnek egymással: amíg például Szabó Lőrinc versein keresztül a táj egészként való hozzáférhetőségére, pontosabban annak lehetetlenségére kérdez rá, addig József Attila *Ódája* esetében a test egységként való érzékelése – amely összefügg a külső és belső természetes térrel – a tét. Az *Óda* elemzésében is a beszélő önmagától való eltávolodása teremti meg a hozzáférhetőség alapját, de ebben az esetben az aposztrophé és az autopoézis játszik jelentős szerepet. A tanulmányon végigvonuló tétel szerint az *Óda* kísérletet tesz a testhez mint elsősorban biológiai entitáshoz való nyelven keresztüli hozzáférésre, miközben úgy kérdez rá a test nyelvi létesíthetőségére, hogy az ettől való elmozdulást a nyelvi folyamat feltételeként kezeli.

A hozzáférhetetlenségre vonatkozó, talán legizgalmasabb kérdésfelvetés Pilinszky János *Kráter* című kötete kapcsán merül fel azáltal, ahogy Mezei Gábor a csend poétikájára koncentrálna. A hozzáférhetetlen csend hozzáférhetőségének lehetőségeit több aspektusból is vizsgálja a Pilinszky-tanulmány. Figyelembe veszi a látvány és az érzékelés forrásának semmivé válását, a látvány megképzésének lehetetlenségét, illetve a látottak hozzáférhetetlenségének és jelenlétének olyan együttesét, amely ezekben a helyzetekben következetesen a humán percepció fókusz-

pontján túl jelöli ki e tapasztalatok létrejöttének lehetséges helyét. A csend a nyelv nélkülséghez rendelődik hozzá, ahogy a poétikai vizsgálódás a humán létező és az állatok nyelv nélkülségének relációját, a kettő dichotómiájában megképződő vizuális kódok tapasztalati jellegét, azok megvalósulását járja körül. A látvány nyelvi képződése helyett a látott jelenléte és ezzel párhuzamosan hozzáférhetlensége közelebb hozza egymáshoz az állatokat és a humán tapasztalatot.

A csend mellett a légzés is a vizsgálódás fókuszába kerül Nemes Nagy Ágnes versei esetében, így tágul azoknak a jelenségeknek a köre, amelyek azzal teremtik meg a hozzáférhetlenséget, hogy látszólag kizárják a nyelvet saját működésükből. Miképpen történhet meg mégis a lélegzet organikus nyelvi megmutatkozása? A légzés biológiai folyamata a megszólalás lehetősége és feltétele nyomán is megjelenik, a légzés és a beszéd egymást befolyásoló, egymásra ható vagy ellehetetlenítő működése folytán. A választott költemények remekül illusztrálják, hogy a versek milyen szövegszervező szerepet tulajdonítanak ezeknek a fiziológiai működéseknek.

Ahogy a testet kapcsolatba léptette a tanulmánykötet a különböző közvetítettségekkel, az azokon keresztül létesülő natúratapasztalatokkal, úgy a test, technika és önkéntelenség hármasságával egészül ki a vizsgálódás Mészöly Miklós szövegeit olvasva, melyek során az önkéntelenség és önműködés összefüggéseinek további árnyalatai tárulnak fel. Ebben az esetben is a saját testhez való hozzáférés módozatai foglalkoztatják a tanulmánykötet szerzőjét: a közvetítettség nyelvi tapasztalatában a testtechnikák szempontjából a sport kap kiemelt szerepet. „A test önkéntelen biológiai működései nincsenek úgymond rászorulva a figyelmünkre, amint megmutatkoznak, a hozzáférés már csak nyelven és technikán keresztül történhet.” (88.)

A hozzáférhetlenséghez való közelítés az elemzett késő modern szövegekben visszatérően összefügg a beszélő decentralizálásával és a humán perspektíva lebontásával, melyeknek különböző poétikai lehetőségeit tárja fel a tanulmánykötet. Irodalomtörténeti kontextusban is elhelyezi, és az értelmezett életművek más darabjaival is relációba hozza az én központi perspektívájának elvesztését. Szabó Lőrinc *Tücsökenéje* kapcsán az én pozícióvesztése illeszkedik a recepció eddigi eredményei közé, kapcsolatba lép velük, és kiegészíti azokat, de tágabb irodalomtörténeti térre kiterjedő összefüggések is feltárulnak. A táj hozzáférhetősége szempontjából Szabó Lőrinc és József Attila verseiben a központi perspektíva hiánya összefonódik a humán tekintettől való megfosztottsággal, és kiemelt szerepet kap az irodalmi szöveg írottságában és az olvasásban. A tér hozzáférhetlenségét érzékeltetik azok a technikai önműködések, amelyek azért jöhetnek létre, mert az antropológiai eredetét felejtő hang átengedi nekik a helyét, így lehetségessé válik, hogy a szöveg nem a tér reprezentációja, hanem a reprezentáció tere lesz. A *Tücsökzene* esetében a beszélő perspektívájának megszűnése a hangzó tér révén bontakozik ki, és ezzel a térhez való hozzáférés akusztikus lehetőségére hívja fel a figyelmet, miközben a közvetlen elérhetőség lehetetlenségét hangsúlyozza. Ezt a megállapítást csak még inkább körvonalazza a kartográfia és a szöveg lehetséges találkozási pontjain elmélkedő tanulmányrész, amely Oravecz Imre prózaversein mutatja meg, mennyire eltérő a Szabó Lőrinc verseiben láthatóvá tett térérzékelés: a hozzáférhetőség nem az akusztikus vagy a kint-bent pozíciók feloldásán keresztül jön létre, hanem az írás grafikus működése által megalkotott téren keresztül létesül.

A tanulmánykötet értelmezése szerint az *Ódában* a testhez való hozzáférés összefüggésbe kerül a beszélő pozíciójának kétségbe vonásával és a megszólításon keresztüli *te* megközelítésével, mely az aposztrophé retorikai kereteinek működéseire is rákérdez. A tanulmány végigköveti, ahogy az *Óda* az *itt* deixissel és a köré csoportosuló poétikai megoldásokkal meghatározza

az alapkérdését, azt, hogy a beszélő önmagához és a megszólítotthoz mennyiben hozzáférhető, elvezetve az *ott* deiktikus helyzetéig, amelyben a fizikai világ, a nyelv és a megszólított kapcsolatában válik a megszólított egyre hozzáférhetőbbé. A natúra felé mozdul el a szerelmi vallo-más forrása, ahogy a szöveg nyelve is elmozdul. Ahhoz, hogy saját testéhez hozzáférjen, a beszélő rá van utalva a fizikai világban zajló anyagi folyamatokra, a technika közvetítő szerepére és a másikkal való szembesülésre. A vers beszélője a szemlélő szerepéből kilépve az érzékelés különböző területein keresztül kísérli meg a megszólítotthoz való hozzáférést: a test a vizuális, akusztikus, taktilis ingerek, az íz- és a hőérzékelés révén, illetve ezek szinesztetikus viszonyainak köszönhetően állhat elő. Ahogy a megszólított testének tapasztalata kerül előtérbe, ez a fajta viszony előállítja a közvetítettség során a saját test idegenségének tapasztalatát, így válik a te az én változásait kiváltó ágenssé. Láthatóvá válik az is, hogy ez a fajta testtapasztalat a biológiai és geográfiai közvetítettség nélkül nem jöhet létre. Az *Óda* poétikai működése a beszélő és a megszólított közvetett elérhetőségét biológia és geográfia határainak nyelvi elbizonytalanítása, átjárhatóvá tétele révén viszi színre, amely a test és a natúra közötti átjárást biztosító metaforikus viszonyok, a hangzás és vizualitás szintjén mutatkozik meg.

Mennyiben férhető hozzá a látványképzés a nem-humán esetében? Többek között erre a kérdésre is választ ad a tanulmánykötet Pilinszky *Kráterének* interpretációjával. A nem-humán percepció egy olyan nézőpontot formál, melyet a kötet képeinek gyakori rögzíthetetlenlensége, megfoghatatlansága, a plaszticitástól való eltávolodás képez, és ezzel megteremt a csend poétikáját. Ezek a látás aktusában való feloldódás relációjában képződnek meg, és a képek hozzáférhetetlenségén keresztül egyúttal a nyelven kívülre mutatnak rá. Érdekesé válik, ahogy Mezei a humán létező és az állatok számára tapasztalható tér viszonyát tárgyalja, ahogy a beszélő számára megszűnik a kint és bent elválaszthatósága, miközben közelebb kerül az állatok számára osztatlan érzékelés-alapállapothoz, egy minden élőlény számára ugyanúgy hozzáférhető tapasztalathoz, amely összefügg a képalkotás lehetetlenségének előtérbe kerülésével, a látás primátusának háttérbe szorításával, a képalkotás nyelvi folyamatainak elmaradásával.

A korábbi poétikai esetekhez hasonlóan a Nemes Nagy Ágnes versei alapján tárgyalt légzés megközelítésének poétikai lehetőségéhez is hozzátartozik a beszélő eltávolítása a jelenségtől, egy közvetítő önműködő nyelvi konstrukció felépítése. A beszélő által hallható beszéd azért nem mondható sajátnak, mert az írás lehetősége már eleve a beszédben lakozik. Az *Óda* példáihoz hasonlóan lehetővé válik a saját testhez való közvetítettség tapasztalata is, ezen felül a légzés úgy válik hozzáférhetőbbé, hogy beágyazódik a sajátán kívülibe, az írásba, amely hordozza a beszéd akusztikus-fiziológiai folyamatának jellegét, a légzés önműködését.

Az én decentralizálódásával és a humán perspektíva megszűnésével együtt járó hozadék a beszélő ágenciavesztése és az ebből következő nyelvi-poétikai önműködés, amely diskurzusba lép a biológiai szféra önműködéseivel. Ebben a tekintetben Szabó Lőrincnél a tanulmánykötet a térhez való hozzáférés módozatainak szemléltetése során főként két versre helyezi a hangsúlyt: a *...kilátón..., ...nagy, két réten...* című darabokra. Ezekben a látás ágenciája a tájra ruházódik át, mivel a látvány meghatározza a hozzáférhetőséget, és irányítja a percepciót. A táj érzékelhetőségét a tér materiális sajátosságai határozzák meg, melyeket a tanulmány az akusztikus és vizuális poétikai megoldások radikális keveredésén keresztül mutat meg, mindezt a Nietzschehez köthető apollóni és dionüoszosi perspektívák felől értelmezve. Az én nem uralni akarja a teret, a tét inkább a pozíció mozgásának és az én akusztikum általi feloldódása.

Láthatóvá válik, ahogy az ágencia hiánya a biológiai önműködés és a nyelvi közvetítettség szoros viszonyát teszi lehetővé az *Ódában*. Biológia és nyelv már nem különíthetők el egymástól a poétikai szintű megalkotó létrehozás önműködésében. Miközben az *Ódában* a beszélő a biológiai értelemben vett test idegenként történő megtapasztalásán keresztül fér hozzá saját magához és a megszólítotthoz, az emberi test a fizikai világhoz tartozásán keresztül átjárhatóságot képez *én* és *világ* között, így a natúra részét képezi a vers poétikai folyamatainak, mindvégig a szöveg alakítója. A beszélő ágenciavesztett állapotát a tanulmánykötet grammatikai szinten is megközelíti, ahogy passzív és műveltető igékkel jelenik meg a test, amelyek a biológiai önműködések külső szemléleti lehetőségeit nyújtják.

A biológiai mechanizmusok egy másik poétikai megközelítésből válnak külsőként szemlélhetővé, ahogy a test a biológiai működések kiszolgáltatott organizmusaként jelenik meg. Mészöly Miklós szövegeinek példáján a tanulmánykötet láthatóvá teszi test és technika, biológia és önkéntelenség összefüggéseinek feltárulását, ahogy a sportot végző test folyamataira kívülről tekintünk rá. Az ágencia elmozdulása a biológiai önkéntelenség vonatkozásában a testtechnikák lehetetlenné válásával, a saját testben rejlő idegen előtérbe kerülésével, a közvetítettség állapotával kérdez rá a kötet. Biológiai önkéntelenség és a testtechnikák önműködései közötti hasonlóság abban mutatkozik meg, hogy a saját testhez való közvetítettségtől egyik sem függetleníthető.

A késő modern poétikák ágenciatolódásának (a kötet más tanulmányaiban vizsgáltakhoz képest) Pilinszky kapcsán egy újabb árnyalatát fedezi fel a szerző, mert az ágencia megvonódik a megszólalótól, de annak áthelyeződése a legkevésbé körülhatárolható, ahogy a biológiai önműködésekre ruházódik át a *Kráter* verseiben. A vizuális tapasztalatok megképződésének akadályozásával hozzák létre a versek a cselekvő alanyiség hiányát, így nem rendelhető hozzá ágencia a percepciók folyamatokhoz. Olyan példákat tár elénk a tanulmánykötet, melyekben a térbeli tapasztalatok rögzíthetlenné válnak, hiányzik a fókuszpont, megvalósul egy körvonalak nélküli térben való elmerülés. A látást a látott nélkül, a látott törlésével, a látás képességétől való megfosztással működtetik a versek.

Az *organikus jelenlét poétikája* irodalomtörténeti, értelmezői megközelítéseire folyamatosan hatással van az a kérdés, hogy az írottág és a natúra az alkotó poétikai önműködésekben hogyan fonódik össze. Mezei Gábor az *Ódában* egy olyan vitális nyelvi jelenléteket követ végig, amely lehetővé teszi, hogy a hang a poétikán keresztül a natúrára helyeződjön át. Erre példa a harmadik versszakról kezdődő szövegrészről írt értelmezés, melyben a biológia és poétika elválaszthatatlanként mutatkozik meg: „tropikus összetettségéből és kinetikus telítettségéből fakadó intenzitásán túl, a jelzőket halmozó, többszörös birtokos szerkezetek, a negyedik szakaszban tobzódó, nagy arányban ragrímekből épülő bokorrím-szerkezet és a sorok akusztikus összecsengései, materiális működése a nyelv burjánzó jelenlétét eredményezi.” (102.) Emellett illusztratív, ahogy a tanulmányban feltárul a növényi, emberi és nyelvi önműködések összefonódása a légzés poétikai, akusztikus megjelenítésében. Figyelemre méltó, ahogy az értelmezés az újjászülés mindig újrakezdő folyamatát egyszerre láttatja biológiai és nyelvi önműködések következményeként. Biológia és nyelv elválaszthatóságát az elnémulás úgy teszi még hangsúlyosabbá, hogy a megszólalás szervi, élettani feltételeit veszi alapul. Folyamatosan a nyelvi produkció fiziológiai feltételei kerülnek előtérbe, amelyekhez az *én* és a *te* egymást teremtő elnémulása is megragadja az elemző figyelmét mint a biológia és nyelv elválaszthatatlanságának metszéspontját.

Ahogy a tanulmánykötetet koherens diskurzuslehetőségek hálózakká egybe, úgy lehetőség nyílik az elhallgatás és a légzés példáinak összevetésére is Nemes Nagy Ágnes és József Attila versein, illetve a róluk szóló értelmező gondolatmeneteken keresztül, de ez már inkább az olvasóra marad. Nemes Nagy esetében Mezei interpretációja szerint a légzésfolyamat és az írás kapcsolatában a biológiai működés egységeit a nyelvi egységek viszik színre a szerialitással és a caesurák elhelyezésével: a biológiai önműködés helyébe a nyelvi önműködés lép. Nemes Nagy Ágnes verseiben az írás a légzést az önműködéstől fosztja meg, ugyanakkor a tanulmánykötet tanulsága szerint a légzés csak ezen a beágyazottságon keresztül, a nyelv általi érintettségében lehet hozzáférhető, organikus önműködésként csupán hozzáférhetetlenségével szembe-sülhetünk. Kiegészítője ennek és ezzel párbeszédbe léptethető *Az írás fraktúrái* című fejezet, ahogy Nemes Nagy Ágnes műveit is tárgyalva (komparatív kontextusba helyezve) az írás és a topográfia relációjának kérdéskörén keresztül az írottásban megjelenő üres hely jelenlevővé teszi a hangzathatatlant. A caesura szerepe hasonló módon, de mégis egy újabb megközelítésben és poétikai használatban van jelen, ahogy a szervek egészséges működését, „csendjét” a betegség felől közelíti meg Oravecz, és ennek kérdéskörét, nyelvi rögzíthetőségét járja körül a tanulmánykötet. A csend-megközelítéseken haladva a szöveg írottága szempontjából legérdekesebb, továbbgondolásra méltó perspektíva ott tárul fel, ahol megképződik a csend a nyelvben Pilinszky esetében. Amint említésre kerül, Pilinszky szerint a csend a „költői szó” lényege, nem a beszéd megszűnése. A tanulmánykötet, kontextusba helyezve a *Kráter* verseinek elemzéseit, megállapítja, hogy a látvány láthatatlansága szerves része a kései poétikának, ahogy a csend, úgy a láthatatlan látvány is egy, a nyelvi képződést megelőző állapothoz tartozik. A tanulmánykötet megalapozhat egy olyan megközelítést is, amely a csend poétikai színrevitelét és az alkotói nyelvszemléletet hozza relációba. Találkozási pontot biztosítva a korábbi szempontoknak, a kötet utolsó tanulmányában visszatér az elhallgatás, a töréspontok, az akusztikum szerepe, technika és natúra viszonya, és egy olyan poétikai interpretációban lépnek egymással kapcsolatba, amely Borbély Szilárd *Hosszú nap el* című versében fedezi fel a nyelv anyagiságán keresztül megképződő, önmagából kibomló nyelv megvalósulását.

Az *organikus jelenlét poétikája* makroszintű felépítettségét tekintve tudatos íven halad a táj nyelvi megalkothatóságától kezdve egyre szűkítve a perspektívát a humán test, az állati érzékelés és növényi jelenlét irányába. Mikroszinten pedig figyelemre méltók a meggyőző, jól argumentált szoros olvasatok, amelyek sokoldalúan és részletgazdagon, az interpretációs technikák széles skáláját mozgatva igazolják a kötet főbb belátásait. Ugyan általában véve a szoros olvasás inkább a mélyfúrásokat teszi lehetővé egy életműben, *Az organikus jelenlét* szerzője mégis professzionálisan ágyazza be a példaként kiemelt verseket, illetve a róluk szóló értelmező megállapításokat a kötetek, életművek és a recepció kontextusába, ezzel is megerősítve a vizsgálata eredményeit, miközben a kultúra- és irodalomtudomány teoretikus kereteiben, kérdésfelvetéseiben helyezi el az interpretációkból kibontakozó poétikai megfigyeléseket.